

LA CARACTERITZACIÓ D'ÈSQUIL I EURÍPIDES SEGONS EL COR D'INICIATS DE *LES GRANOTES* D'ARISTÒFANES*

Vivian Lorena Navarro Martínez

Universidade de Coimbra (Portugal)-Universitat de València (España)
 <vilona@alumni.uv.es>

Artículo recibido: 26 de mayo de 2017

Artículo aceptado: 11 de julio de 2017

RESUM

Al cor de *Les Granotes* (405 a. C.) Aristòfanes reproduceix una controvertida contesa entre Èsquil i Eurípides, a la qual cadascun, ja morts a l'Hades, discuteixen sobre quin d'ells mereix ocupar el tron de la tragèdia. El còmic fa que el déu Dionís baixi fins l'Hades per tal d'endur-se'n amb ell un poeta de talent autèntic, doncs una vegada han mort els tres grans ja no queda cap que proporcione útils ensenyances als atenencs. D'aquesta manera, Dionisos esdevé jutge del concurs i s'endurà el que guanyi cap al món dels vius, els quals podrà guiar mitjançant els preceptes de la seua poesia. Tanmateix, pel que fa a aquesta elecció, el criteri estètic de l'art d'ambdós tràgics tindrà poca importància, doncs en realitat s'imposarà el pragmàtic. Així, Dionisos elegirà Èsquil, perquè és el poeta que Atenes necessita per tal que els seus ciutadans no la facen desaparèixer. A *Les Granotes* es qüestiona per què un poeta ha de ser admirat, per la qual cosa Aristòfanes contraposa l'estil d'ambdós tràgics d'una manera excepcional. Ens centrarem en la intervenció del cor que dona pas a l'agon (vv. 814-829), en la qual els iniciats dels misteris de Demèter descriuen el concurs, caracteritzant Èsquil i Eurípides d'una manera destacable. El nostre objectiu principal és observar els termes d'aquesta caracterització, per a fer una descripció d'ambdós tràgics i la seua poesia, segons allò que Aristòfanes ens deixa percebre i, és clar, allò que més li convé a l'hora de realitzar la seua crítica.

PARAULES CLAU: *Archaia*, Aristòfanes, *Les Granotes*, tragèdia, crítica literària.

* Aquest estudi comprèn la comunicació que vam realitzar el 4 d'Octubre de 2016 al III Fòrum GRATUV, organitzat per Andrea Navarro Noguera y Mayron E. Cantillo.

ABSTRACT

Aristophanes' comedy *Frogs* (405 BC) displays a controversial competition between Aeschylus and Euripides to occupy the throne of tragedy. The play narrates the travel of god Dionysus to Hades to bring back take with him a poet of real talent. The three most important tragediographers have died and no one can give useful lessons to the Athenians. Dionysus becomes judge of the competition and decides who is the winner to return him to the world of living people. In spite of Dionysus' preferences (Euripides), his election does not depend on the aesthetic criteria of both tragediographers (Aeschylus and Euripides), but on pragmatic principles. For this reason, the god chooses Aeschylus because he is the poet that Athens really needs as he is the only one who can prevent the destruction of the polis by its own citizens. *Frogs* inquires why a poet should be admired and Aristophanes answers this question by comparing the styles of Aeschylus and Euripides. In this paper, the chorus' intervention which takes place before the agon of the comedy will be analysed (vv. 814-829). In the passage the initiates in the Eleusinian Mysteries describe the competition between both tragediographers and characterise Aeschylus and Euripides in a remarkable way. The main objective of this study is to assess the main features of this characterisation to describe both tragediographers and their poetry according to Aristophanes' perspective and, of course, what is the most appropriate for his criticism.

KEYWORDS *Archaia*, Aristophanes, *Frogs*, tragedy, literary criticism.

1. CARACTERITZACIÓ GENERAL ÈSQUIL/EURÍPIDES

Generalment s'ha considerat que l'estil d'Èsquil es troba potencialment influenciat pel gènere èpic, la qual cosa explicaria el retrat que Aristòfanes fa tant d'ell com del seu teatre, i s'atén a la consideració d'Èsquil com «el més homèric» dels tres grans tràgics. És clar que el còmic de l'*Archaia* destaca que els temes de les seues tragèdies són precisament aquells que tenen la guerra com a eix central, els quals es podrien classificar com a «temes èpics» en contraposició als «quotidians i humanitzats» d'Eurípides. Com afirma Sousa e Silva, podríem considerar que la preferència per la temàtica bèl·lica i pels personatges sobrehumans, regits pels codis de valors dels remots temps heroics, constitueixen el tret més característic del teatre d'Èsquil, la seua «imatge de marca».¹ No obstant això, és clar que la influència dels grans cicles èpics no només la trobem a la tragèdia d'Èsquil, atès que aquest element és comú i primordial a les obres de la resta de tràgics. Sabem perfectament que la tragèdia pren de l'èpica els seus temes i personatges. No hi ha, per tant, originalitat en aquesta preferència. Allò que realment interessa és la manera en què Èsquil modela el material rebut de la tradició i elabora una creació genuïna, pròpia,

¹ M F. Sousa e Silva, *Èsquilo. O primeiro dramaturgo europeu*, Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra, 2005, pp. 11-12.

per això en aquesta nova composició es veuran els trets distintius del seu estil poètic. Així doncs, la influència de l'èpica, particularment la considerada «homèrica», al seu teatre aniria més enllà perquè no només es limita a la temàtica sinó que també es troba reflectida al llenguatge, imatges, personatges i essència de les seues tragèdies. D'aquesta manera es podria entendre la idea que Èsquil és el «més homèric» dels tres grans.² Segurament Aristòfanes ho va percebre així, cosa que explicaria la caricaturització d'aquest tràgic a les seues comèdies. Pel que fa a Eurípides, l'opinió generalitzada afirma que aquest s'allunya significativament de la tragèdia tradicional, atès que baixa els grans herois del seu pedestal i els priva de la dignitat èpica amb la qual els representa precisament Èsquil.³ Aleshores ofereix un teatre més humanitzat i proper a la realitat de l'espectador, que innova amb la introducció de barreges d'estils i altres elements considerats «moderns i perillosos» per a la societat atenesa. Tal com va afirmar Senzazuono: «Eschilo crea figure e visioni eroiche che vivono in un'atmosfera superiore a quella della comune umanità, laddove Euripide abbassa realisticamente le figure eroiche dei miti tradizionali ad esseri di normali proporzioni umane, con tutte le passioni ed i difetti di una umanità priva di virtù e slancio eroico».⁴

Sovint trobem mesclades les crítiques dirigides cap als dos tràgics i l'exemple més destacat és precisament la peça aristofànica *Les granotes* (405 a. C.), on les detectem per tot arreu. Tanmateix, no passa desapercebut aquest tipus de referències a altres comèdies, com *Els Núvols*, representada a l'any 423 a. C., divuit anys abans que *Les Granotes*. Podem veure que Èsquil és considerat *πρῶτον ἐν ποιηταῖς* («el primer entre els poetes»), però també *ψόφου πλέων ἀξύστατον στόμφακα κρημοποῖόν* («ple d'enrenou, incoherent, pompós, amb paraules com penya-segats»); mentre que allò que Aristòfanes destaca d'Eurípides és que és un *τῶν νεωτέρων* («dels modernets») que trau a escena temes tan escandalosos i immorals,⁵ com *ἐκίνει ἀδελφὸς ὠλεξίκακε τὴν ὁμομητρίαν ἀδελφήν* («un germà –oh protector!– s'estava fotent sa germana materna»):

ΣΤΡ. καὶ τὸν Σιμωνίδην ἔφασκ' εἶναι κακὸν ποιητὴν.
 κἀγὼ μόλις μὲν ἀλλ' ὅμως ἠνεσχόμην τὸ πρῶτον·
 ἔπειτα δ' ἐκέλευσ' αὐτὸν ἀλλὰ μυρρίνην λαβόντα
 τῶν Αἰσχύλου λέξαι τί μοι· κἄθ' οὗτος εὐθὺς εἶπεν·

² Recordem quan Ateneu de Nàucratis (8. 347e) descriu la tragèdia d'Èsquil com *τεμάχη τῶν Ὀμήρου μεγάλων δειπνῶν* («trossets dels grans àpats d'Homè»).

³ Cf. Ar. *Ra.* 962-966.

⁴ L. Senzazuono, «Eschilo in Aristofane», *Dioniso* 19, 1956, pp. 41-44, ací p. 43.

⁵ Cf. Ar. *Ra.* 1043-1088.

ἔγῳ γὰρ Αἰσχύλον νομίζω πρῶτον ἐν ποιηταῖς,
 ψόφου πλέων ἀξύστατον στόμφακα κρημνοποιόν.⁶
 κάνταῦθα πῶς οἶσεσθέ μου τὴν καρδίαν ὀρεχθεῖν;
 ὁμως δὲ τὸν θυμὸν δακῶν ἔφην, ‘σὺ δ’ ἀλλὰ τούτων
 λέξον τι τῶν νεωτέρων, ἅτι ἔστι τὰ σοφὰ ταῦτα.’
 ὁ δ’ εὐθὺς ἦσ’ Εὐριπίδου ῥῆσίν τιν’, ὡς ἐκίνει
 ἀδελφὸς ὠλεξίκακε τὴν ὁμομητρίαν ἀδελφήν.

Estrepsíades: També digué que Simònides era un mal poeta.

*I jo, de mala gana, primer em vaig mossegar la llengua
 i després el vaig punxar perquè, tot posant-se la murta,
 em recitara alguna cosa d'Èsquil. I el desgraciat, molt correcte, digué:*

*«Jo tinc Èsquil pel primer entre els poetes,
 ple d'enrenou, incoherent, pompós, amb paraules com penya-segats».*

Us podeu imaginar que açò gairebé em provoca un infart?

*Igualment, amb l'ànim a miques, li vaig dir: «Au, vinga, recita alguna cosa
 d'aquests modernets, una que siga enginyosa».*

*I tot d'una ell, ben posat, em va soltar un discurs d'Eurípides! Quin discurs? el
 del germà –oh protector!– que s'estava fotent sa germana materna.*

Ar. Nu. 1362-1367

La contraposició entre l'arcaisme d'Èsquil i la modernitat d'Eurípides és un tret palesament diferenciador d'ambdós tràgics molt present a la crítica còmica. Mentre que el primer representa, com sabem, la tragèdia més tradicional fins esdevenir tot un «clàssic», ja sentit com arcaic a l'època d'Aristòfanes, Eurípides cultiva un nou tipus de tragèdia, més comprensible, moderna i agradable per als espectadors actuals, que segurament s'estimarien més anar al teatre per a veure una peça d'Eurípides que una reposició d'Èsquil, per molt immoral i escandalosa que fóra. De fet, la popularitat d'Eurípides s'explicaria també pel fet que el seu teatre va ser la principal influència de les obres dels tràgics posteriors.⁷ El teatre és un element viu que evoluciona constantment, doncs és una necessitat per a la seua supervivència, i Eurípides és el representant d'un nou tipus de tragèdia, que no ha de ser precisament nociva ni de qualitat més baixa que l'anterior, tot i que Èsquil continuava essent el tràgic per excel·lència. Com és evident, Eurípides és el tràgic més criticat amb diferència tant pel propi Aristòfanes com per part d'altres còmics contemporanis

⁶ Cf. *Ar. Ra.* 836-839: ἀνθρῶπον ἀγριοποιόν («fabricant de salvatges»), ἀπεριλάλητον («incapaç de parlotejar amb fluïdesa»), κομποφακελορρήμιον («amuntegador de paraules fastuosos»); 929, 932: γρυπαιέτους («àguiles griu»), ξοῦθον ἰπαλεκτρύονα («rogerenc hipogall»).

⁷ Sobre la tragèdia post clàssica, cf. G. Xanthakis-Karamanos, *Studies in Fourth-Century Tragedy*, Athenai: Akademia Athenon, 1980.

de l'*Archaia*. No sols els arguments considerats escandalosos són el seu segell distintiu, sinó també, com hem avançat abans, el fet que baixi del seu pedestal els grans herois mítics. Aquest tret el descriu Aristòfanes en nombroses ocasions, de les quals volem destacar la creació de tragèdies que tenen com a protagonista un heroi llastimós, espentolat i, a més a més, coix, fet que desperta encara més el seu patetisme i, per tant, la compassió del públic. L'heroi per excel·lència que reuneix aquestes característiques no és altre que Tèlef.⁸ Per tal d'exemplificar millor els nostres arguments destaquem la coneguda visita que Diceòpolis fa a Eurípides a *Els Acarnesos*, quan l'heroi sorprèn el tràgic quan aquest està component una peça:

ΔΙΚ. Εὐριπίδη
 ΕΥ. τί λέλακας;
 ΔΙΚ. ἀναβάδην ποιεῖς,
 ἐξὸν καταβάδην; οὐκ ἐτὸς χωλοὺς ποιεῖς.
 ἄταρ τί τὰ ράκι' ἐκ τραγωδίας ἔχεις,
 ἐσθῆτ' ἐλεινήν; οὐκ ἐτὸς πτωχοὺς ποιεῖς,
 ἀλλ' ἀντιβολῶ πρὸς τῶν γονάτων σ' Εὐριπίδη,
 δός μοι ράκιόν τι τοῦ παλαιοῦ δράματος.
 δεῖ γάρ με λέξει τῷ χορῷ ῥῆσιν μακράν·
 αὕτη δὲ θάνατον, ἦν κακῶς λέξω, φέρει.⁹

⁸ Èsquil també va compondre un *Tèlef* (Fr. 238, 239 i 240 R) i es suposa que Sòfocles va tractar el mateix tema a la seua *Τηλέφεια*, que teòricament estaria composta per *Els Alèades*, *Els Misis*, *L'Assemblea dels Aqueus* i el drama satíric *Tèlef Enganyat*, però no es sap amb seguretat si es tractava realment d'una trilogia (o tetralogia) o bé les peces mencionades eren independents entre si. Pickard-Cambridge va afirmar que, seguint un tret característic de Sòfocles, és a dir, el fet que va preferir desenvolupar i presentar peces individuals, la qual cosa estaria sustentada pel testimoni de la Suda (καὶ αὐτὸς ἤρξεν τοῦ δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι ἀλλὰ μὴ τετραλογία), és més encertat pensar que potser Sòfocles va presentar les tragèdies de forma independent. Així doncs, la *Τηλέφεια* no seria cap trilogia o tetralogia, encara que les tragèdies que hem mencionat tinguen una clara relació temàtica, sinó més bé un títol individual. Cf. A. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens*, Oxford: Clarendon Press, 1973, p. 81; «Tragedy» in *New Chapters in the History of Greek Literature*, Third Series, Powell, J. U. (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1933, pp. 76-88. D'altra banda, es coneixen també els *Tèlef* d'Agatò i Iofont (V a.C.), Cleofont (IV a. C.) i Mosquiò (III a. C.).

⁹ Ens trobem davant una referència molt interessant dirigida cap a la teoria de la mimesi, que el mateix Aristòfanes desenvoluparà més endavant a *Les Tesmoforiantes* (Th. 146-167). A aquesta comèdia Agatò diu que el millor instrument que hi ha per a representar la natura d'un determinat personatge és l'adaptació del propi aspecte exterior i manera de ser. Tanmateix, si algú no disposa de les condicions físiques o mentals per a posar-se al lloc del personatge que es pretén representar, ha de fer ús de la mimesi, és a dir, de la imitació. Precisament per aquesta raó Diceòpolis demana els péntols de Tèlef per a fer el seu discurs davant els Acarnesos. Donat

EY. τὰ ποῖα τρύχη; μῶν ἐν οἷς Οἰνεὺς ὀδὶ
ὁ δύσποτμος γεραιὸς ἠγωνίζετο;
ΔΙΚ. οὐκ Οἰνέως ἦν, ἀλλ' ἔτ' ἀθλιωτέρου.
EY. τὰ τοῦ τυφλοῦ Φοίνικος;
ΔΙΚ. οὐ Φοίνικος, οὐ·
ἀλλ' ἕτερος ἦν Φοίνικος ἀθλιώτερος.
EY. ποίας ποθ' ἀνὴρ λακίδας αἰτεῖται πέπλων;
ἀλλ' ἦ Φιλοκτῆτου τὰ τοῦ πτωχοῦ λέγεις;
ΔΙΚ. οὐκ ἀλλὰ τούτον πολὺ πτωχιστέρου.¹⁰
EY. ἀλλ' ἦ τὰ δυσπινῆ θέλεις πεπλώματα,
ἃ Βελλεροφόντες εἶχ' ὁ ξωλὸς οὔτοσί·
ΔΙΚ. οὐ Βελλεροφόντης· ἀλλὰ κάκεῖνος μὲν ἦν
χωλὸς προσαιτῶν στωμύλος δεινὸς λέγειν.
EY. οἶδ' ἄνδρα Μυσὸν Τήλεφον.¹¹
ΔΙΚ. ναὶ Τήλεφον·
τούτου δὸς ἀντιβολῶ σέ μοι τὰ σπάργανα.
EY. ὦ παῖ δὸς αὐτῷ Τηλέφου ρακῶματα.
κεῖται δ' ἄνωθεν τῶν Θυεστείων ρακῶν
μεταξὺ τῶν Ἴνους.
Diceópolis: Eurípides!
Eurípides: Què brames, tu, ara?
Diceópolis: Estàs component amb les cames enlaire,
en lloc de fer-ho tocant de peus a terra? No m'estranya que t'ixen coixos!
I quins péntols portes al damunt,

que la seua natura no disposa de la suficient habilitat i astúcia dialògica, necessita adquirir la de Tèlef imitant-la, és a dir, mitjançant l'adopció del seu aspecte físic i del seu comportament. A propòsit d'aquesta referència a la idea de la mimesi a ambdues comèdies i la seua relació, cf. J. Jouanna, «Structures scéniques et personnages, essai de comparaison entre les *Acharniens* et les *Thesmophories*», *Aristophane: la langue, la scène, la cité*, P. Thiery & M. Menu (eds.), Bari, 1994, pp. 253-268; R. Saetta Cottone, «Agathon, Euripide et le thème de la μίμησις dramatique dans les *Thesmophories* d'Aristophane», *REG* 116, 2003/2002, pp. 445-469.

¹⁰ Cf. *Ar. Ra.* 842.

¹¹ Segons la tragèdia d'Eurípides Tèlef, rei de Mísia i aliat dels troians, fou ferit a la cuixa per Aquil·les quan els aqueus van desembarcar al seu regne. Com que la ferida no es curava, Tèlef va consultar un oracle i aquest li va dir que només aquell que li va provocar la ferida podria curar-se-la. D'aquesta manera, el rei es disfressa de pidolaire i es presenta a Argos, on estaven els aqueus, ocultant la seua vertadera identitat. Durant el seu discurs és descobert i Aquil·les amenaça de matar-lo, però Tèlef segresta i pren com a ostatge l'infant Orestes, el qual treu dels braços de sa mare Clitemnestra, i diu als aqueus que el matarà si no el deixen parlar. Finalment, Aquil·les accedeix a curar-lo rasant el rovell de la seua llança sobre la ferida, amb la qual cosa aquesta sana immediatament. Sobre Tèlef i la seua recepció a la literatura i art grecs, cf. R. M^a. Aguilar, «La figura de Télépho en la literatura y en el arte griegos», *CFC (G)* 13, 2002, pp. 181-182.

*un vestit desfet? Amb raó t'ixen pidolaires.
 Vinga, Eurípides, t'ho suplique de genolls,
 dóna'm algun vestidet d'una obra passada de moda,
 que he de soltar un gran discurs al cor,
 i si ho faig malament, m'hi va la vida.
 Eurípides: Quin tipus de vestit espentolat? Vols dir aquell amb què Eneu,
 el malaurat ancià, litigava?
 Diceòpolis: No era el d'Eneu, sinó d'un altre més desgraciat.
 Eurípides: El del cec Fènix?
 Diceòpolis: No, el de Fènix tampoc.
 Era un altre més desgraciat que Fènix.
 Eurípides: Quins péntols demana en préstec aquest home?
 És que parles dels de Filòctetes, el pidolaire?
 Diceòpolis: Tampoc, els d'un que pidola molt més.
 Eurípides: És que vols les llardoses vestidures
 que portava Bel-lerofont, el coix aquell que està ahí?
 Diceòpolis: Les de Bel-lerofont no, però aquell també era
 coix, picaportes, bocamoll i gran xerraire.
 Eurípides: Ja ho se! Tèlef, el misi!
 Diceòpolis: Exacte, Tèlef!
 T'ho suplique, dóna'm els seus bolquers.
 Eurípides: Au xiquet, dóna-li els drapets de Tèlef.
 Estan damunt els péntols de Tiestes,
 darrere els d'Ino.
 Ar. Ach. 411-434*

Cal dir que la menció dels personatges coixos i espentolats d'Eurípides, i concretament la dirigida cap a Tèlef, és quasi proverbial dins la crítica aristofànica, doncs és una de les referències més emprades (en total el corpus conservat conté trenta-un fragments, la qual cosa és un indicatiu de la seua popularitat davant els antics) i, per tant, conegudes i estudiades contra el tràgic.¹² De la mateixa manera, el fet que Diceòpolis demane els péntols de Tèlef no pot passar desapercebut, perquè les paròdies d'aquesta tragèdia d'Eurípides són comunes al corpus aristofànic conservat.¹³ Així doncs, s'ha considerat que potser tot allò relacionat amb el *Tèlef* d'Eurípides va acabar formant part de l'imaginari públic i va passar a ser pràcticament proverbial; la qual cosa explicaria l'abun-

¹² Cf. Ar. *Ra.* 841-842: ὃ στρωμυλιοσυλλεκτάδη/καὶ πτωχοποιεὶ καὶ ῥακιοσυρραπτάδη («col·lecciona-bestieses, fabrica-pidolaires, cosidor de péntols!»).

¹³ Cf. Ar. *Ach.* 8, 446, 540-556, 576-577, 659-664, 1186-1188; *Eq.* 813; *Nub.* 922; *Pax.* 528; *Th.* 418-419, 517-519, 694-645, *Ra.* 855, 864, *Pl.* 601. Cf. L. Gil, «Aristófanes y Eurípides», *CFC (G)* 23, 2013, 83-110, ací pp. 91-92.

dància de paròdies de passatges i escenes concretes dins de les diferents comèdies d'Aristòfanes i altres còmics.¹⁴ Paròdies que la gent reconeixeria amb més o menys facilitat, tenint en compte que el fet de traure a escena passatges i versos concrets reforçaria la idea de l'existència de textos escrits en circulació amb les obres d'Eurípides,¹⁵ que el propi Aristòfanes coneixeria prou bé. Per tal d'incloure un altre exemple de referència paròdica dels personatges coixos i llastimosos d'Eurípides, destaquem els vv. 146-148 de *La Pau*, on la xiqueta li demana precaució a Trigeu perquè no ensopegue, caiga i esdevinga coix, doncs quan ho sàpigam Eurípides el farà heroi d'una tragèdia de les seues:

ΠΑΙΔ. ἐκεῖνο τήρει, μὴ σφαλῆς καταρρυῆς
 ἐντεῦθεν, εἴτα χολὸς ὦν Εὐριπίδῃ
 λόγον παράσχῃς καὶ τραγωδία γένη.
*Xiqueta: Vés amb compte amb allò, no siga que ensopegues
 i caigues d'ahí, si et quedes coix li donaràs a
 Eurípides una excusa per tornar-te tragèdia.
 Ar. Pax 146-148*

La raó d'aquesta reiterada increpació potser es deu al fet que, quan es va representar *Els Acarnesos* (425 a. C.), la comèdia aristofànica més antiga íntegrament conservada, amb quatre anys de diferència respecte a *La Pau* (421 a. C.), Eurípides ja havia portat a escena almenys sis tragèdies on el personatge principal apareix com un pidolaire espentolat i desterrat, de vegades coix, però sobre tot summament patètic.¹⁶

2. CARACTERITZACIÓ SEGONS EL «COR D'INICIATS» (VV. 814-829)

Quant a la caracterització pròpiament dita d'ambdós tràgics a *Les Granotes*, una vegada Dionís i Xànties aconseguen baixar a l'Hades¹⁷ amb la fi d'endur-se'n Eurípides i superen tots els *perills* del trajecte, es troben amb una

¹⁴ Cf. Alex. fr. 183 K-A, Amphis fr. 30 K-A, Timocl. fr. 6 K-A.

¹⁵ Cf. L. Gil, *art.cit.*, 83-110, ací p. 84.

¹⁶ Cf. K. Dover, *Aristophanes. Frogs*, Oxford: Clarendon Press, 1991, p. 298. Estem referint-nos als personatges Tèlef, Belerofont, Filòctetes, Ino, Fènix i Eneu.

¹⁷ Es suposa que tant el motiu del descens a l'Hades o κατάβασις com l'agon literari que després té lloc ja van ser emprats per Aristòfanes a la seua comèdia Γερυσάδης, que possiblement fou representada l'any 408 o el 409 a. C. i de la qual només conservem uns quants fragments. Es suposa que a aquesta peça una delegació de poetes representants de la comèdia (Sannirió), la tragèdia (Mèlet) i la lírica (Cinèsies) baixa a l'Hades per a emportar-se cap al món dels vius algú que la ciutat ha perdut. Ja a l'Hades, o potser una vegada tornats a la Terra, es duia

curiosa agrupació de persones (mortes) que formen un grup que ha estat anomenat «cor d' iniciats». ¹⁸ Aquest cor anuncia l'agon i fa una descripció general tant del llenguatge i l'estil com de la figura d'Èsquil i Eurípides, abans que els espectadors els vegem en acció a l'agon de la comèdia:

Χο. ἢ που δεινὸν ἐριβρεμέτας χόλον ἔνδοθεν ἔξει,
 ἦνίκ' ἂν ὀξύγαλόν περ ἴδη θήγοντος ὀδόντα
 ἀντιτέχνου· τότε δὴ μανίας ὑπὸ δεινῆς
 ὄμματα στροβήσεται.

ἔσται δ' ἵππολόφων¹⁹ τε λόγων κορυθαίολα νείκη
 σχινδάλαμοί τε παραξονίων σμιλεύματά τ' ἔργων
 φωτὸς ἀμυνομένου φρενοτέκτονος ἀνδρὸς
 ῥήμαθ' ἵπποβάμονα.

φρίξας δ' αὐτοκόμου λοφιᾶς λασιαύχενα χαίταν,
 δεινὸν ἐπισκύνιον ξυνάγων, βρυχώμενος ἥσει
 ῥήματα γομποπαγῆ, πινακηδὸν ἀποσπῶν
 γηγένει φυσήματι.

ἔνθεν δὴ στοματοργὸς ἐπῶν βασανίστρια λίσφη
 γλῶσσ' ἀνελισσομένη φθονεροῦς κινουσα χαλινοῦς
 ῥήματα δαιομένη καταλεπτολογήσει
 πλευμόνων πολὺν πόνον.

*Cor. De segur que de l'altitonant s'apoderarà un enuig espantós
 tan prompte com el bocamoll, esmolant-se els ullals, haja albirat
 el rival. Tot d'una, sota una terrible follia,
 els ulls li eixiran de l'òrbita.*

*De discursos de crinera de cavall sorgirà una contesa de plomall tremolós,
 i estelles d'eixos i també treballs amb cisell
 del mortal que es defèn de les paraules muntades a cavall de l'home,
 de l'artesa de l'enginy.*

*Després d'arriisar l'espessa cimera del llanut bescoll,
 amb les celles ajuntades de forma esgarrifosa i rugint llançarà
 paraules fixades amb claus, arrancades com taulers
 amb un esbufec gegantí.*

*En aquest moment la que treballa dins la boca, degustadora de versos, l'acurada
 llengua, descaragolada, agitant frens envejosos,*

a terme un agon del tipus que podem veure a *Les Granotes*, al qual es criticaven tràgics, obres i actors. Cf. L. Gil, «El Aristófanes perdido», *CFC (L)* 22, 1989, pp. 39-106, ací pp. 70-72.

¹⁸ Sobre els anomenats «dos cors» de *Les Granotes*, cf. K. Dover, *Aristophanic Comedy*, London: B. T. Batsford Ltd, 1972, pp. 177-179.

¹⁹ ὑπιλόφων. Cf. A. H. Sommerstein, *Aristophanes. Frogs*, Warminster: Aris and Phillips, 1999, p. 100. Cf. K. Dover, *op.cit.*, pp. 83-84. Cf. J. Henderson, *Aristophanes. Frogs. Assemblywomen. Wealth*, Cambridge (MAS) [etc.]: Harvard University Press, 2002, p. 136.

*encesa de foc, discutirà paraules amb subtileses,
un gran esforç per als pulmons.
Ar. Ra. 814-829*

La imatge que trobem descrita és la següent: dos contrincants que estan a punt d'iniciar una lluita, com si foren dos animals salvatges que s'atacaren mútuament en una batalla κορυθαίολλα²⁰ («de plomall tremolós», «de casc de crinera que al vent tremola») de ἵππολόφων λόγων («discursos de crinera de cavall»), per a la qual preparen (o esmolen) les seues millors armes. Tot i que el cor no diu en cap moment el nom dels tràgics, Aristòfanes, mitjançant l'exposició de certs trets destacables de l'idioclecte de cadascun,²¹ permet que els espectadors puguen reconèixer i distingir la seua identitat, incidint en la seua «memòria literària».²² Així doncs, Èsquil és descrit amb la majestuositat i força dels guerrers de les seues tragèdies, de manera que la seua figura està rodejada d'elements i imatges bèl·liques preses de l'èpica: el cor l'anomena ἐριβρεμέτας («altitonant»), epítet aplicat a Zeus en l'*Iliada* i a un lleó en Píndar,²³ és un φρενοτέκτονος ἄνδρὸς («artesà de l'enginy») que es mostra furiós i preparat per combatre, i per aquesta raó el cor expressa que φρίζας δ' αὐτοκόμου λοφιᾶς λασιαύχενα χαίταν («arrissar l'espessa cimera del llanut bescoll»), disposat amb δεινὸν ἐπισκόνιον ζυνάγων («les celles ajuntades de forma esgarrifosa»). Aquesta singular descripció, unida als comentaris sobre l'epítet ἐριβρεμέτας, ha fet pensar que ens trobem davant la comparació de la figura majestuosa d'Èsquil amb un lleó.²⁴ Aquesta comparació es veuria reforçada per les afirmacions que apareixen tot seguit, doncs, efectivament, βρυχώμενος ἦσει («rugint llançarà»), ῥήμαθ' ἵπποβάμονα²⁵ («paraules muntades a cavall») i γομοπαγῆ («fixades amb claus»), que al remat seran πινακηδὸν ἀποσπῶν γηγένει φυσήματι («arrancades com taulers amb un esbufec gegantí»). La idea de la força de les paraules d'Èsquil tornarà més tard, quan Eurípides li recri-

²⁰ Epítet èpic aplicat a Hèctor. Cf. *Il.* II 816, VI 369, XXII 471.

²¹ Segons la definició de la RAE: «Conjunto de rasgos propios de la forma de expresarse de un individuo». Cf. L. R. Palmer, *The Greek Language*, London [etc.]: Faber and Faber, 1980. Cf. A. López Eire, «La lengua de la comedia aristofánica», *Emerita* 54, 1986, pp. 237-274.

²² G. Mastromarco, *Introduzione a Aristofane*, Roma [etc.]: Laterza, 1994, pp. 141-159.

²³ Cf. *Il.* XIII 624. Cf. *Pi.* I. 4, 50.

²⁴ Recordem l'epítet θυμολέοντων («de cor de lleó») que Aristòfanes atribueix al Pàtrocle i el Teucro d'Èsquil (*Ar. Ra.* 1041), personatges que apareixien a les tragèdies *Mirmidons* i *Les Salaminies*.

²⁵ Cf. *A. Pr.* 805, *Supp.* 284; *S. Tr.* 1094-1095.

mine el fet que els seus personatges, després d'un interminable silenci,²⁶ parlen amb paraules tan estranyes, potents i esgarrifoses que els espectadors queden espantats i bocabadats, sense comprendre res:

EΥ. κάπειτ' ἐπειδὴ ταῦτα ληρήσειε καὶ τὸ δρᾶμα
ἤδη μεσοίη, ῥήματ' ἂν βόεια δώδεκ' εἶπεν,
ὄφρῦς ἔχοντα καὶ λόφους δεῖν' ἄττα μορμορωπά,
ἄγνωτα τοῖς θεωμένοις
*Eurípides: I després d'haver dit aquestes bestieses, quan l'obra
ja estava a meitat, soltava paraules com dotze bous,
celludes i amb cimera, esgarrifoses com l'home del sac,
desconegudes pels espectadors*
Ar. Ra. 923-926

EΥ. ἀλλ' ἢ Σκαμάνδρους ἢ τάφρους ἢ 'π' ἀσπίδων ἐπόντας
γρυπαιέτους χαλκηλάτους καὶ ῥήμαθ' ἰπλόκρημα,
ἄ ξυμβαλεῖν οὐ ῥάδι' ἦν.
ΔΙ. νῆ τοὺς θεοὺς ἐγὼ γοῦν
ἤδη ποτ' ἐν μακρῷ χρόνῳ νυκτὸς διηγρύπνησα
τὸν ξουθὸν ἰπαλεκτρύονα ζητῶν τίς ἐστὶν ὄρνις.
*Eurípides: Altrament que Escamandres o foses o bé àguiles griu gravades
en escuts de bronze i paraules espectacularment empinades,
que no s'entenien fàcilment.*
*Dionís: Sí, pels déus, jo per exemple
una vegada vaig estar tota una nit
intentant esbrinar quina classe d'ocell era el rogerenc hipogall.*
Ar. Ra. 928-932

Així doncs, en aquest moment de màxima intensitat emotiva els personatges pronuncien un fort discurs amb una sèrie de paraules estremidores i arrogants, amb neologismes ostentosos i solemnes com γρυπαιέτους²⁷ («àguiles griu») i

²⁶ Aristòfanes menciona en aquest passatge Niobe i Aquil·les, protagonistes d'obres d'Èsquil que apareixen coberts amb un vel en senyal de dolor i romanen en silenci durant l'inici de la tragèdia. Les peces a les quals està referint-se el còmic són *Niobe* i *Mirmidons*, encara que per a la menció referent a Aquil·les també han estat proposades *Frigis* o *El rescat d'Hèctor*. Sobre aquest assumpte i els silencis a les obres d'Èsquil, cf. O. Taplin, «Aeschylean silences and silences in Aeschylus», *HSPH* 76, 1972, pp. 57-97.

²⁷ No queda clar a quina tragèdia pertany aquest terme, que només està recollit a aquest passatge d'Aristòfanes i al fr. 422 R (212 E) atribuït a Èsquil. Tanmateix, ha estat proposada *Mirmidons*.

ξοῦθον ἰππαλεκτρύονα²⁸ («rogerenc hipogall»), que els espectadors són incapços de comprendre i que precisament són característics de l'estil d'Èsquil. Allò que pretendria destacar Aristòfanes és l'afany del tràgic per proporcionar majestuositat al llenguatge de la tragèdia i elevar-lo cap als límits de la sublimitat, i un dels recursos és la creació d'aquest tipus de neologismes. Tanmateix, quan aquests arriben als espectadors produeixen un efecte estrany, perquè es tracta de compostos que resulten exòtics i notablement estrambòtics. A més a més, el mateix Dionís confessa que no ha estat capaç de descobrir quina classe d'au és l' «hipogall», de manera que el déu podria representar en aquest moment la veu dels estranyats espectadors del teatre d'Èsquil. No obstant això, aquestes imatges d'animals fantàstics grotescs pintats a les naus o gravats als escuts dels guerrers donen esplendor, extravagància, colorit i, sobretot, majestat al teatre d'aquest tràgic. En gran mesura ens recorda les escenes de l'èpica en què es descriu minuciosament l'armament dels herois,²⁹ doncs no es podria dubtar que aquestes són la seua principal font d'inspiració; tot i que aquest extravagant desplegament de vocabulari enlluernador sovint provoca l'estranyesa i allunyament dels espectadors comuns.

Pel que respecta a Eurípides, aquest és descrit en primer lloc amb l'adjectiu ὄξύλαλόν («bocamoll») del qual cal destacar l'arrel del verb λαλέω («parlotejar»), que té un caràcter quasi omnipresent a la crítica aristofànica dirigida cap a la poesia d'Eurípides; però també cap les noves tendències dels joves, la política actual i, evidentment, la figura de Sòcrates.³⁰ Seguidament, vegem que el tràgic es troba θήγοντος ὀδόντα («esmolant-se els ullals»), cosa que no passa desapercebuda, ja que, com hem vista quan parlàvem d'Èsquil/Ileó, aquesta descripció indicaria que Aristòfanes està comparant Eurípides amb un porc senglar, animal menor i més lleuger que el regi felí. Així i tot cal dir que amb aquesta associació Aristòfanes no estaria exactament menyspreant Eurípides, perquè el porc sen-

²⁸ Animal fantàstic que apareix al fr. 134 R de *Mirmidons* d'Èsquil. Fou un dels indicis que van facilitar la interpretació que Aristòfanes estava referint-se a aquesta tragèdia i no a *Frigis* o *El rescat d'Hèctor* (cf. Taplin, *op.cit.*, pp. 62-65). Sembla que l'esmentat «hipogall» fa referència a un emblema que estava pintat a una de les naus dels aqueus, com afirma tot seguit Èsquil a la comèdia. De la mateixa manera, ha estat interpretat que a la tragèdia aquesta imatge està fonent-se pel foc dels incendis que estaven sofrint les naus aquees (cf. S. Radt, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, vol. 3, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1985, pp. 249). Possiblement l'«hipogall» d'Èsquil va causar certa impressió a Aristòfanes, perquè *Les granotes* no és l'única comèdia on paròdia aquesta imatge (cf. Ar. *Pax* 1177, *Av.* 800).

²⁹ Cf. *Il.* V 733-747, XI 17-44, XVIII 478-608, XIX 369-391. Per a més informació sobre aquest tipus d'escenes, cf. J. I. Armstrong, «The Arming Motiv in the Iliad», *AJPh* 79, 1958, pp. 337-354.

³⁰ Cf. Ar. *Ra.* 953, 1491-1492; *Pax.* 538-539; *Nu.* 1053-1054.

glar, encara que la seua grandària és menor, no deixa de ser un animal ferotge, potent i valeros, la qual cosa l'equipara al lleó/Èsquil. El que estaria dient el còmic és que Eurípides pot ser tan ferotge com Èsquil, però mai tan majestuós com ell, de la mateixa manera que el lleó sempre serà més majestuós que el porc senglar. Continuant amb la comparació aplicada a Eurípides, la construcció θήγειν ὀδόντα la trobem aplicada al porc senglar a l'èpica, en símils molt pareguts a aquest que ens descriu Aristòfanes a *Les granotes*:

ὥς δ' ὅτε κάπριον ἀμφὶ κύνες θαλεροὶ τ' αἰζηοὶ
σεύωνται, ὃ δέ τ' εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο
θήγων λευκὸν ὀδόντα μετὰ γναμπτήσι γένυσσιν
*Com quan joves en la flor de l'edat esperonen gossos al voltant
del senglar, que eixint del fons del bosc,
s'esmola els blancs ullals amb les corbes mandíbules*
II. XI. 415-416

ἀλλ' οὐκ Ἴδομενῆα φόβος λάβε τηλύγετον ὥς,
ἀλλ' ἔμεν' ὥς ὅτε τις σὺς οὔρεσιν ἀλκι πεποιθώς,
ὅς τε μένει κολοσυρτὸν ἐπερχόμενον πολὺν ἀνδρῶν
χώρῳ ἐν οἰοπόλῳ, φρίσσει δέ τε νῶτον ὑπερθεν·
ὀφθαλμῷ δ' ἄρα οἱ πυρὶ λάμπετον· αὐτὰρ ὀδόντας
θήγει, ἀλέξασθαι μεμαῶς κύνας ἠδὲ καὶ ἄνδρας·
*Però a Idomeneu no el va assaltar la por com a un infant amanyagat,
sinó que va restar ferm, com quan un senglar, confiant en la seua força,
espera l'enrenou de molts homes atacant-lo
en un paratge solitari, s'eriça el llom cap a dalt,
i ambdós ulls rellueixen pel foc; tot seguit les dents
esmola, decidit a defensar-se dels gossos i dels homes*
II. XIII. 471-475

Així doncs, Eurípides/senglar llança feridores σχινδάλαμοί³¹ τε παραξονίων («estelles d'eixos») i σμιλεύματά τ' ἔργων («treballets amb cisell»), arguments lleugers però encertats que naixen de la força del seu enginy. L'ús del terme καταλεπτολογήσει («discutirà amb subtileses») tampoc no passa desapercebut, ja que l'adjectiu λεπτός («subtil», «lleuger», «fi») és una altra constant aplicada a la poesia d'Eurípides dins la crítica aristofànica, i indicaria la natura sofisticada del seu estil.³² Aquest fet estaria referint a l'habilitat del tràgic per a donar bellesa a l'exterior de les coses, de les paraules, com un artista que

³¹ Cf. Ar. *Nu.* 129-130.

³² Cf. Ar. *Ach.* 445.

cisella escultures. Per últim, destaquem la construcció στοματουργὸς ἐπῶν βασιανίστρια λίσφη γλῶσσ' («la que treballa dins la boca, degustadora de versos, l'acurada llengua»), amb la qual sembla que Aristòfanes està parodiant la tendència d'Eurípides a caracteritzar o proveir d'elaborats epítets conceptes abstractes i elements del cos i la ment. Així ho podem veure a altres passatges:

EY. αἰθέρα Διὸς δωμάτιον³³
Eurípides: Èter, dormitori de Zeus
 Ar. Ra. 100

ΔΙ. αἰθέρα Διὸς δωμάτιον ἢ χρόνου πόδα;³⁴
Dionís: A l'Èter, dormitori de Zeus o al Peu del temps?
 Ar. Ra. 311

EY. ὄμνυμι τοίνυν αἰθέρ' οἴκησιν Διός
Eurípides: Així doncs, ho jure per l'Èter, llar de Zeus
 Ar. Th. 272

EY. αἰθὴρ ἐμὸν βόσκημα καὶ γλώσσης στρόφιγξ
 καὶ ζύνεσι καὶ μυκτῆρες ὄσφραντήριοι
Eurípides: Èter, aliment meu, Eix de la llengua,
Intel·ligència i Nassos de bon olfacte
 Ar. Ra. 893-895

EY. μεμνημένος νυν τῶν θεῶν οὓς ὄμοσας
 ἢ μὴν ἀπάξειν μ' οἴκαδ', αἰροῦ τοὺς φίλους.
 ΔΙ. ' ἢ φλῶττ' ὁμώμοκ', Αἰσχύλον δ' αἰρήσομαι.³⁵
Eurípides: Tot recordant que vas prestar jurament pels déus
que em portaries cap a casa, tria ara els teus amics.
Dionís: «La llengua va prestar jurament», però jo escolliré a Èsquil
 Ar. Ra. 1469-1471

KH. μέμνησο τοίνυν ταῦθ', ὅτι ἡ φρήν ὄμοσεν,
 ἢ γλῶττα δ' οὐκ ὁμώμοκ', οὐδ' ὄρκωσ' ἐγώ.
Parent: Bé doncs recordaràs açò, que la ment va jurar,
però la llengua no havia jurat, i jo tampoc vaig jurar.
 Ar. Th. 275-276

³³ Cf. Eur. *Melanipp.* Sap. fr. 487 Kannicht: ὄμνυμι δ' ἱερὸν αἰθέρ', οἴκησιν Διός («ho jure pel sagrat Èter, llar de Zeus»).

³⁴ Cf. Eur. *Bach.* 889. Cf.

³⁵ Cf. Eur. *Hipp.* 612.

En conseqüència, segons Aristòfanes, l'estil d'Eurípides, en contraposició al pesat i solemne d'Èsquil, és una vertadera mostra d'enginy, habilitat i lleugeresa, i també d'una gran capacitat d'aconseguir que els seus arguments «subtils» i esmolats penetren en l'espectador. Ara bé, aquests elements són en realitat superficials, resultat de la destresa, no d'un talent realment autèntic i innat, que seria propi d'Èsquil.

3. CONCLUSIONS

Una vegada llegit i estudiat aquest curt passatge de *Les Granotes*, cal dir que no només podem percebre la imatge de dos animals salvatges que defenen el seu territori amb ungles i dents esmolades per tal de destrossar l'adversari en un imminent atac. També ens arriben la fúria dels combatents, els tremolosos plomalls dels seus cascs, els soroll dels eixos dels carros clavillats durant la lluita, la violència de la contesa, el soroll ensordidor dels crits i els esbufecs dels qui lluiten. En definitiva, l'anomenat «cor d'iniciats» descriu un duel singular a la manera èpica en el qual Èsquil apareix com un heroi homèric pròpiament dit: armant fins les dents, rugent, violent, furiós; mentre que Eurípides es defensa amb gràcia, subtileza i, sobretot, amb enginy, que porta la pròpia llengua i l'esforç dels seus pulmons com a principals armes. El que ens interessa particularment d'aquest breu passatge és l'ús de vocabulari, imatges i fórmules tretes de l'èpica per a caracteritzar la contesa i l'estil d'ambdós tràgics. Tampoc no passa desapercebut l'ús de l'hexàmetre dactílic a la major part del text, la qual cosa estaria subratllant la caricatura èpica. Així doncs, podem veure que en aquesta breu descripció introductòria allò que pretén ressaltar Aristòfanes és precisament l'essència èpico-homèrica del teatre d'Èsquil, de la mateixa manera que estaria tractant de destacar la natura sofisticada de la poesia d'Eurípides. En definitiva, Aristòfanes empra el llenguatge i diversos elements propis de l'èpica per tal de descriure Èsquil, la seua art i l'escena en sí mateixa, barrejant-ho amb els termes relacionats amb la crítica a la sofisticada que utilitza el còmic quan caracteritza Eurípides, el seu teatre i els efectes d'aquest. D'aquesta manera trobem exposades les dos principals característiques que definiran els tràgics al llarg de *Les granotes*: la majestat èpica enfront l'enginy sofisticat. No deixa de ser curiós el fet que Aristòfanes no esmente pel seu nom cap dels dos poetes, per la qual cosa els espectadors havien de poder reconèixer sense massa dificultats les referències que el còmic estava posant en escena. Tot açò ens fa pensar que el poeta de l'*Archaia* va emprar els trets més característics de la poesia d'Èsquil i Eurípides, la qual cosa no implicaria la necessitat de l'existència d'un públic notablement culte per a poder transmetre la idea crítica d'aquesta comèdia. D'altra banda, malgrat que es tracte

d'una caricatura d'ambdós tràgics i els seus respectius estils compositius, les idees que conformen aquesta caricatura es corresponen amb elements reals que Aristòfanes coneixeria bé. El còmic no estaria inventant aquestes idees, sinó que deforma, exagera, trastoca i aprofita allò que és intrínsec a les obres d'Èsquil i Eurípides i que conforma l'essència dels seus estils, i crea una paròdia abundant en nocions de crítica literària que no han estat desateses pels estudiosos al llarg dels segles. El còmic de l'*Archaia* se situa al davant d'un interessant debat en el qual col·loca un tipus de tragèdia, on el fet de proporcionar ensenyances èticament útils està per damunt de tot, enfront una altra tragèdia que busca abastir-se d'un major realisme i humanització per a fer que el públic pugui comprendre els personatges i les situacions presentades en escena, deixant-se influir per ells i reflexionant. El contrast entre Èsquil i Eurípides és evident, tot i que ambdós són presentats com mestres de la tragèdia i no se li trau a Eurípides el seu mèrit ni la seua destresa; les seues obres representen dos èpoques molt diferents de la mateixa polis i del mateix gènere: l'esplendor i la crisi, el floreig i el pansiment.